

Židovská radnice v Praze

K tisícimu výročí existence židovské obce v Praze

KAREL KIBIC

Ve vývoji stavby měst u nás představují měšťské židovské obce zajímavou a významnou kapitolu. Charakter a rozsah těchto obcí byl u různých měst různý a také se měnil v jednotlivých obdobích. V některých městech židovská obec vůbec neexistovala, jinde to bylo jen několik domů, jinde zas celá ulice či více ulic, někde čtvrť nebo dokonce obec městského charakteru. Původně vznikaly židovské obce jako hlavní zastávky v místech dálkových cest (Mohuč, Řezno, Praha, Kijev), později se jejich síť zhušťuje a ve středověkých městech se objevují po způsobu ulic obydlených určitými řemeslníky (ul. Platněřská, Celetná atd.) jako etnicky vymezené ulice židovské (platea Judaeorum) či čtvrti (inter Judaeos), od 16. století ghetta — územně vyhraněná a správou vybavená židovská sídla.¹ Osudy radniční budovy byly vždy těsně spjatý s městem a jeho vývojem a to platí v míře ještě větší u židovské radnice v Praze. Při hodnocení jejího stavebního vývoje je proto nutné sledovat tyto osudy v dějinném obraze celého města.

Židovští kupci v Praze jsou doloženi v nejstarších pramenech: židé tehdy sídlili na více místech — ve dvou osadách v oblasti pozdějšího Josefova, dále při cestě vyšehradské² a patrně též na levém břehu Vltavy, kde měla (v r. 1124) existovat také synagóga.³ V půdorysu židovské čtvrti obchodního charakteru v blízkosti staroměstského brodu projevily se trasy dálkových cest v pozdějších ulicích této

části Prahy; uvedenou trasou byla především hlavní ulice — Židovská (platea Judaeorum), pozdější Široká — součást mezinárodní obchodní cesty vedoucí z Mohuče přes Řezno, Prahu, Přemyšl do Kijeva, ale i ulice Kaprova a Valentinská; jejich význam pak po postavení Juditina mostu poklesl. Podobné osady měla i jiná významná centra v Evropě. Při ohrazení Starého Města hradbami byly obě obce při Židovské ulici zahrnuty do jeho obvodu. Tehdy vydaný městský právní řád se však nevztahoval na cizince ani na židy.⁴ V r. 1254 vydal Přemysl Otakar II. židům privilegium, kterým upravoval jejich právní postavení.⁵ Židé se stávají služebníky královské komory a jejich obec se postupně formuje jako městský organismus. V jeho centru se při Staronové (tehdy Nové) synagóze vytváří malé náměstí — Dřevní plácek, kde byly též postaveny masné krámy a kde později vznikla Vysoká synagóga s radnicí. Ačkoliv byl obchod hlavní náplní a smyslem celé obce, byl Dřevní plácek nerozlehlý; tato okolnost je vysvětlitelná jeho dodatečným vznikem, rovněž však tím, že se židovský obchod týkal z velké části obchodu s penězi, pro nějž náměstí postrádalo význam, a řemeslná výroba i směna produktů byla povolena jenom v rozsahu pro vnitřní potřebu. Oblast židovské obce byla trvale intenzívně obydlena a vzrůst počtu obyvatel, někdy velmi podstatný,⁶ omezoval a téměř vylučoval dodatečné rozšíření některého prostoru a vznik význačnějšího

náměstí. Větší část obchodu se odbyvala také v nejživější ulici Židovské.

Vývoj zřízení židovské obce a její samosprávy měl mnohé analogie, ale rovněž odlišnosti od ostatních měst. V jejím čele stáli židovští starší (*majores natu Judaei*), jmenovaní přímo králem, a rychtář. Jako se scházela obec křesťanských měst v jejich raném období v kostelích, shromažďovala se i obec a rada židovské obce v synagógách. Využití synagóg bylo vůbec celkově širší — vedle jejich poslání bohoslužebného byly též společenskými a hospodářskými centry s funkcí soudní, politickou, správní i pedagogickou.⁷ Architektonické výpravě synagóg se také věnovala větší pozornost, jež kontrastovala s péčí při výstavbě měšťanských domů. Ty byly výtvarně mnohem chudší, židé si jich tolik nehleděli, protože židovský majetek byl nedělitelný a jejich domy pokládal král za své vlastnictví, s nímž mohl volně disponovat. Ve všech důležitých židovských obcích v Evropě byly tak postaveny významné synagógy — ve Wormsu, Špýru, Řezně atd. Protože tyto obce nabývají později na významu, získávají obecní dům, do něhož přenášejí některé funkce. Jako příklad lze uvést obecní dům židovské obce v Augsburgu. Synagógy pak slouží především k účelům církevním a školským. Tato situace se objevuje v 16. a 17. století i na našem území. Tak vznikají obecní domy či radnice v pražském ghettu, v Lipníku, Holešově i Třebíči. Přesto byla židovská radnice u nás i jinde budovou výjimečnou, leč i tak se lišila od radnic ostatních měst — byla především úředním domem, kde zároveň vystupovala do popředí zvláštní povaha ghetta jako obce náboženské.⁸

Pražské ghetto prochází během 16. století velkými společenskými proměnami. Jestliže se jeho rozvoj na začátku tohoto

věku obrátí v přestavbě Pinkasovy synagógy v r. 1535 s ohlasem královské huti a Rejtovské renesance, byla obec v r. 1541 postižena vypovězením, později opět zrušeným. Druhá polovina století je už dobou velkého rozkvětu ghetta. V r. 1567 vydal Maxmilián II. židům majestát, podle něhož nemají být z Prahy ani z království vyháněni,⁹ a podobně si zavázali židé i Rudolfa II. svou obratnou finanční politikou. V r. 1567 ghetto vyhořelo a požárem patrně byla postižena též radnice. O radniční budově je zde zmínka r. 1570. V r. 1577 koupila židovská obec dům dříve Joachyma Noska za 37 1/2 k. a připojila jej k vyhořelému radnímu domu.¹⁰ Vedle této radnice staví se Vysoká či Radniční synagóga; původní soutěska mezi oběma budovami, jakých bylo v ghettu mnoho, byla při přestavbě zrušena a projevila se v dispozici přízemí synagógy jako chodba. Radniční budova, Vysoká synagóga, masné krámy a Staronová synagóga vytvářely tak společenské centrum ghetta, jež na sebe obec západního ritu strhla. Také orientace bočního průčelí radnice do významné ulice Rabínské i její situování jako budovy nárožní zdůrazňovaly její důležitou poslání. Radniční synagóga byla orientována do Dřevního plácku; tak byl alespoň částečně — v omezených podmínkách — splněn požadavek, že radnice má stát na náměstí.¹¹ U Vysoké synagógy je znám její stavitel — byl jím architekt italského původu Pancratius Roder, zřejmě i autor přestavby radnice. Na klenutí Vysoké synagógy se podílel pražský zedník Václav Rada. K nejstarší části radnice patří její valeně klenuté sklepy.

Rokoková úprava průčelí z let 1763—1765 oddělila výtvarně radnici od Vysoké synagógy; jejich sounáležitost potvrdil však průzkum průčelí, provedený při opravě průčelí v letech 1966—1967, stejně

Židovská radnice v Praze s Vysokou synagógou, přestavba obou částí 1577, rokoková úprava průčelí radnice 1763—1765 (foto K. Kibic)

jako stavebně historický rozbor. Při průzkumu byl objeven v přízemí mezi oběma okny hlavního průčelí segmentově zaklenutý otvor — patrně portál, který nasvědčuje snížené úrovni původního terénu. Fasáda renesanční radnice byla hladká, bez členění, obdobná jednoduché fasádě Vysoké synagógy, u níž se však projevuje zešíkmení průčelní zdi, jaké bylo i na straně východní. Přední část Vysoké synagógy má v přízemí dva prostory — chodbu klenutou dvěma poli křížové klenby a hlavní prostor s valenou klenbou s lunetami. Podobně si dochovaly původní renesanční klenby i tři místnosti ležící při severozápadním nároží v radnici, převážně valeně klenuté s lunetami a hřebínky, u nárožní místnosti s lunetami obkročně řazenými. Pouze ve střední místnosti vznikla později v části původního prostoru malá plochá křížová klenba se segmentovými čelními oblouky. Nejvýznamnější část renesanční výstavby představuje ovšem centrální prostor Vysoké synagógy v jejím prvním patře, prosvětlený třemi okny na straně severní a původně též dvěma okny na východní straně,¹² mezi nimiž je oltář se schránou pro toru, v průčelí dříve vyznačený renesančním arkýřem na konzolách. Východní průčelí Vysoké synagógy vřeholilo horizontálně členěným poměrně vysokým štítem. Jako u jiných renesančních synagóg, i zde se největší úsilí věnovalo bohatosti a náročnosti zaklenutí hlavního prostoru. Klenba Radniční synagógy přitom patří k nejvýznamnějším dobovým příkladům: zaklenutí s koutovými lunetami je zdobeno štukovými žebry s vykrouženými závitnicemi, rozetami a ve středu osmicípou hvězdou. Centrální síň synagógy se řadí k významným renesančním centrálám a je jistě velmi zajímavým ohlasem dobového úsilí o „ideální prostor“.¹³ Původně

byla tato síň přístupná přímo z radnice, z její radní síně v prvním patře, kterou předpokládáme v renesanci v menším rozsahu, protože její prostorové vymezení stěnou na jižní straně si vyžádalo v přízemí pozdější podepření novou zdí. Jestliže k architektonické výpravě synagógy patřila tehdy schránka na toru, tribuna — řečnice (almemor) a portál,¹⁴ mohl být tento vstup z radní síně do synagógy ozdobný a je nyní zazděn. Klenby prvního patra radnice pocházejí až z 18. století. Výstavba Vysoké synagógy i radnice je tedy ve svém rozdělení obou funkcí — církevní a správní — výmluvným dokladem společenského vývoje ve své době.¹⁵ Podle dobových zpráv se o obě budovy zasloužil Mordechaj Mayzl, který se podílel i na další výstavbě ghetta: na jeho pozemku byla v místech dnešní Klausovy synagógy postavena v r. 1564 nemocnice s lázní, menší synagóga a vysoká talmudistická škola. Mayzl postavil v r. 1592 novou synagógu v bloku mezi Třístudničním pláckem a ulicemi Zlatou a Širokou. Tehdy byl též rozšířen hřbitov a provedeno vydláždění „židovských ulic po celé ploše města“; všechny tyto akce a hlavně zdůraznění středu ghetta se soustředěním veřejných budov prokazuje M. Mayzla jako významnou osobnost s velkým smyslem pro stavbu měst.¹⁶ V renesanci vznikla ještě synagóga Munkova (později zvaná Wechslerova), jako Vysoká synagóga rovněž dvoupodlažní, modlitebna v ulici Rabínské — v čp. 255, synagóga Cikánova (před r. 1613) a zásluhou Jakuba Baševiho synagóga Velkodvorská (1627).

Veliký požár Starého Města v r. 1689 postihl těžce i ghetto, které téměř lehlo popelem. Požár byl však zároveň podnětem k úplnému baroknímu přebudování města. Protože hrozilo omezení ghetta na základě usnesení redukční komise z r. 1690,

Novobarokní přístavba radnice, arch. M. Blecha, 1908 (foto K. Kibic)

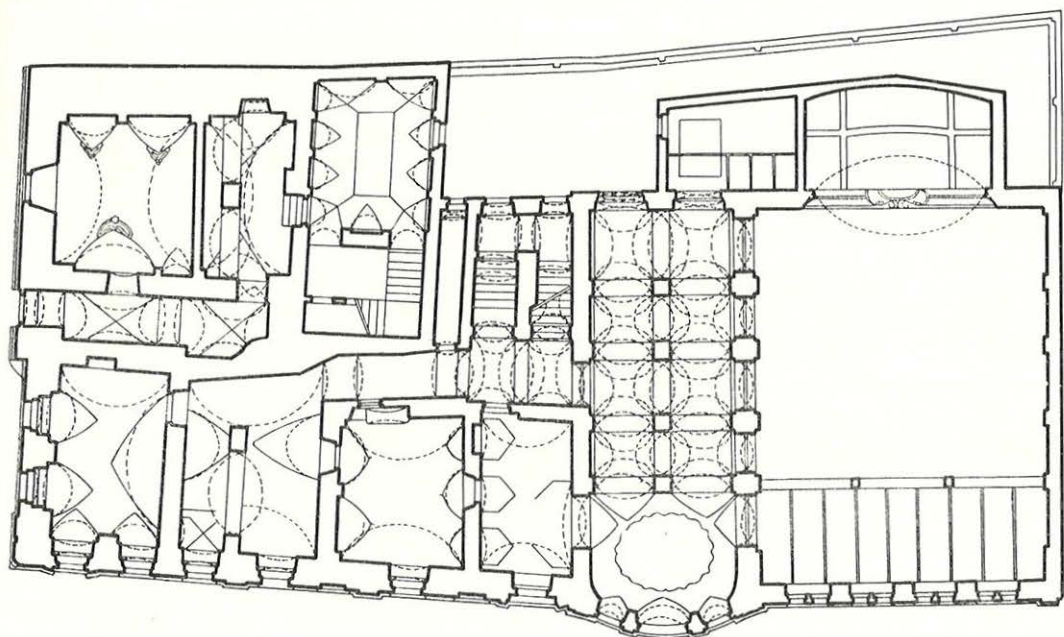

Renesanční klenba Vysoké synagogy v Praze (foto K. Kibic)

usilovala obec o rychlou obnovu. Také radnice a Vysoká synagoga při uvedeném požáru vyhořely. K jejich opravě získala obec architekta Pavla Ignáce Bayera, který rovněž opravoval v letech 1690—1694 vyhořelý kostel sv. Haštala na Starém Městě.¹⁷ Oprava Vysoké synagogy skončila v r. 1693 a v jejím přízemí byl tehdy probourán vchod.¹⁸ V 18. století přešly na obec další domy, v nichž byly zřízeny jiné obecní úřady, jako berní židovský úřad atd. Na přestavbě ghetta se podíleli významní architekti Bayer, Haffenecker a Canevalle. Město však postihla další pohroma v dekretu Marie Terezie

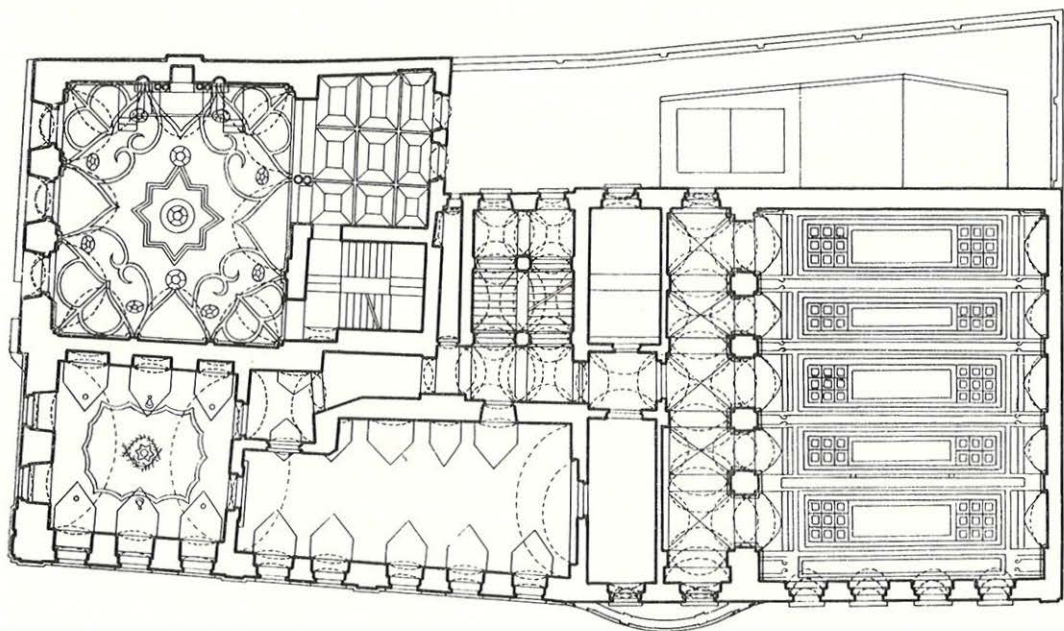
z 18. prosince 1744, kterým byli židé z Prahy a z českého království vykázáni. 1. dubna 1745 odevzdali židovští starší státním komisařům klíče od synagóg a radnice a opustili ghetto. Vystěhovalí židé si sebrali vše, co mohli — včetně oken a dveří, takže když se v letech 1748—1749 do ghetta znovu vrátili, vyhlíželo město jako po požáru.¹⁹

Netrvalo dlouho a město r. 1754 opět vyhořelo. Některé veřejné budovy byly požárem těžce postiženy, kdežto poškození Vysoké synagogy a radnice bylo jen částečné. Jak svědčí pamětní listina, uložená při přestavbě radnice do její věže,

Půdorys přízemí radnice, Vysoké synagogy a přístavby z r. 1908 — současný stav (zaměř. K. Kibic)

Půdorys 1. patra radnice, Vysoké synagogy a přístavby z r. 1908 — současný stav (zaměř. K. Kibic)

vypůjčili si tehdy židé 200 000 fl. r. na obnovu ghetta a během jedenácti let ji dokončili. U Vysoké synagógy bylo nutné nahradit shořelý krov střechy. Podstatná však byla úprava radnice. V celém prvním patře ji nově zaklenuli valenými klenbami s lunetami o segmentových čelních obloucích a podobně tak jižní místnost v přízemí. Nejhonosnější výzdoba dostala se radní síni vedle Vysoké synagógy; její klenbu zdobí štuková výzdoba s šesticípou hvězdou s Davidovým kloboukem, orámovanou větvkami. Druhé patro budovy je již plochostropé. Rokokový charakter této přestavby z let 1763—1765 se projevil zejména v úpravě obou uličních průčelí, s uplatněním vysokého řádu. Hlavní průčelí je dvouosé, při nároží se zdvojenými pilastry, s vikýřem a věžičkou na mansardové střeše. Osmiosé průčelí západní má zdůrazněný střed se dvěma osami, jehož pilastry nesou na rozeklaném frontonu patrový vikýř. Okna v prvním patře této části jsou na rozdíl od ostatních pravoúhlých půlkruhově zaklenutá. U všech oken jsou šambrány, v přízemí s lištami, v prvním patře s mohutnými nadokenními římsami a v patře druhém s podokenními čabrakami. Pilastry s kompozitními hlavicemi nesou mohutnou hlavní římsu, na níž dosedají vedle středového patrového vikýře oba nižší vikýře postranní. V přízemí tohoto průčelí jsou dva symetricky komponované boční portály, zdobené nad archivoltami edikul štukovými kartušemi s letopočty 1765 v arabských číslicích na pravém, hebrejských na levém lichém portálu. Věž radnice má ochoz s bohatou rokokovou mříží a bání s lucernou s židovskou hvězdou na vrcholu. Radniční věž byla předmětem sporu s šestipanským úřadem, který židovská obec vyhrála s tím, že nová věž, již dříve radnice ne-

měla, je ozdobou Prahy.²⁰ Na vikýři hlavního průčelí byly umístěny židovské hodiny.

Rokoková úprava průčelí sice vtipně vyřešila problémy členění obou fasád se zřetelem na původní stav, znamenala však výtvarné rozdělení radnice a synagógy, jakým je v dispozici též nové schodiště v pozdější jižní přístavbě. Přestavbu provádě podle pamětní knihy cechu stavitel Josef Schlesinger. Na prospektu Prahy Josefa Daniela Hubera z r. 1769 je radnice zachycena už po přestavbě. Rokoková úprava byla opět symbolem přestavby celého ghetta v tomto období, i když jinak neobvyklé uplatnění vysokého řádu u radničního průčelí v této oblasti mělo ji zároveň odlišovat jako budovu veřejnou. Stav radnice a celého ghetta po přestavbách v letech 1754—1765 ukazuje Langweilův model, nejcennější doklad ghetta před jeho asanací, s dobovými černožlutými fasádami některých veřejných budov — radnice, čp. 121, kde se vybíraly židovské daně, bran a strážních budek. Model také zaznamenává východní průčelí Vysoké synagógy před jeho zazděním v době asanace. Ve druhé polovině 19. století opravuje se radniční věž (r. 1855) a restauruje celá budova v r. 1862.

Osudy radnice, souběžné s vývojem ghetta, měla dovršit při asanaci její demolice; teprve později bylo rozhodnuto budovu zachovat. V r. 1908 radnici naopak rozšířili směrem jižním přístavbou podle K. Gutha „ne dosti vhodně luštěnou.“ Stavitel Matěj Blecha navrhl zde novou část třípatrovou, kde se uplatňují architektonické členění a prvky převzaté z historické části budovy. Nový trojosý vstup s vestibulem, klenutým plackami do pásů, vede po pravé straně do velkého sálu, který zaujímá obě dolní podlaží a v němž byla v r. 1934 zřízena galerie. Původní

návrh z r. 1907 však musel být na základě požadavku rady král. hl. m. Prahy změněn zkrácením hloubky zástavby o 1,8 m a zřízením dvorku mezi přístavbou a sousedním domem.²¹ Konzervátor Dr. L. Jeřábek zamítl také navrhované obohacení průčelí Vysoké synagógy čtyřmi štukovými rozetami, novým pseudobarokním štítem a vstupním portálem v novorenesančním slohu. K jeho dohodě s náboženskou obcí židovskou o ponechání původního stavu průčelí Vysoké synagógy proti již schváleným plánům pak magistrát dal souhlas. Zároveň však žádal svým vyjádřením z 31. října 1908 barevné odlišení přístavby od historické části. Uplatnění novobarokního slohu při rozšíření budovy, v nové zástavbě na asanovaných plochách časté, mělo navázat na místní tradici a částečně revokovat původní charakter prostředí.²² Zástavbu na východní straně při Vysoké synagóze řešila — jako patrně jediná při celé asanaci — vypsaná archi-

tektionická soutěž, v níž 1. cenu dostal projekt nazvaný „dům s věží“ od arch. Klenky z Vlastimilů a Fr. Weyera, který pak byl realizován.

Přístavbou jižní části radnice byl v podstatě uzavřen stavební vývoj radniční budovy. V době okupace zde nacisté ustavili Radu židovských starších, jež měla pomáhat při evidenci a likvidaci židů z Čech a Moravy. Dnešní hlavní využití pro účely Židovské obce náboženské je vhodné a navazuje na původní tradici. Podobně je příznivá instalace Židovského muzea ve Vysoké synagóze. Měla by však být řešena otázka vhodnějšího využití renesančních prostorů radnice v přízemí, upravených v r. 1954 jako kuchyně rituální závodní jídelny. Židovská radnice představuje dnes významnou kulturní památku a je spolu s ostatními zachovanými budovami ghetta výmluvným dokladem bohatého vývoje pražské židovské obce.

Poznámky

¹ Název ghetto (geto) vzniká v 16. stol. — r. 1516 se v Benátkách židé museli usídlit v novém sídlišti blízko náměstí Gietto, odtud název geto nuovo. Viz H. Volavková, Židovské město Pražské. Zmizelá Praha 3, str. 18.

² Tuto osadu — patrně na území vymezeném dnešními ulicemi Voršílskou, V Jirchářích a Opatovickou — dokládá Kosmas ve své Kronice k r. 1091; osada zanikla mezi lety 1096—1098 při křížáckých bouřích.

³ Václav Mencl předpokládá tuto synagógu na území osady staroměstské.

⁴ Hana Volavková, Židovské město pražské. Zmizelá Praha 3, str. 16.

⁵ Právní postavení židů v jiných významných městech je částečně obdobné jako postavení židovské obce v Praze. Např. ve Wormsu jsou židé v listinách ze 13. a 14. století nazýváni „měšťané“ (Quido Kisch, Die Rechtsstellung der Wormser Juden im Mittelalter, str. 8) atd.

⁶ Při prvním soupisu židovského obyvatelstva v pražském ghettu v r. 1546 měly obě židovské čtvrti asi tisíc obyvatel, při dalším sčítání v r. 1655 něco přes dva tisíce, v r. 1729 deset tisíc obyvatel. Zvětšený počet obyvatel bydlel v podstatě na stejném území, i když ghetto v 17. století vzrostlo o 39 domů, umístěných na obvodu středověké obce.

⁷ Tak např. Staronová, původně Nová synagóga nazývá se v pramenech ze 14. stol. a dlouho pak i nadále „nova scuola judeorum“. Funkci Staré synagógy jako školy je možno spatřovat v názvu U staré školy atd.

- ⁸ Karel Guth, *Židovská radnice v Praze. Kalendář česko-židovský*, roč. XXXV, 1915—1916, str. 164.
- ⁹ Ignát Herrmann, Josef Teige, Zdeněk Winter, *Pražské ghetto*, str. 31.
- ¹⁰ Tamtéž, str. 129—129.
- ¹¹ Radnice stála téměř vždy na náměstí a velmi řídké výjimky toto pravidlo potvrzují. Touto výjimkou je např. radnice hradčanská v Praze z konce 16. století, jež nestojí na náměstí proto, že na něm byly pouze šlechtické paláce či kanovnické domy, kdežto domy měšťanské stály až za náměstím.
- ¹² Okna byla zazděna při asanaci ghetta a výstavbě nového domu čp. 98.
- ¹³ Uplatnění čtvercového půdorysu synagógy je ovšem širší a častější, např. u synagógy v Rufachu atd. Ve Francii je tato půdorysná forma běžná. Viz též R. Krautheimer, *Mittelalterliche Synagogen*. Berlin 1927.
- ¹⁴ Pinkasova synagóga. Památník minulosti a našich dnů, str. 47.
- ¹⁵ Také spojení synagógy s budovou jiné funkce či rozdělení jedné budovy ve dvě části je časté — např. spojení s obydlím rabína atd. Jinak M. Mayzl přistavoval ke všem veřejným budovám „božnice“.
- ¹⁶ Pinkasova synagóga. Památník minulosti a našich dnů, str. 65.
- ¹⁷ František Mareš, Stavitel Pavel Ignác Bayer. *Památky archeologické a místopisné*, roč. XXIV, str. 124.
- ¹⁸ Hana Volavková přisuzuje této etapě také rozšíření synagógy a poukazuje na jeho protizákonnost (Židovské město Pražské. Zmizelá Praha 3, str. 40). Rozšíření o vedlejší ženskou loď přístavbou, provedené po vzoru Mayzlovy a Pinkasovy synagógy, je u Vysoké synagógy v dnešní podobě pozdější.
- ¹⁹ Tamtéž, str. 43.
- ²⁰ Karel Guth, *Židovská radnice v Praze*, str. 165.
- ²¹ Jinak však byly odmítnuty požadavky majitelů sousedních parcel č. 2 a 3 (arch. Frant. Weyera) a č. 5 (Václava Haspleka). Stavební archiv ONV v Praze 1.
- ²² V usnesení z 24. 5. 1907 rada v bodě 5 požaduje dbát u fasády „nynějšího rázu“ čili uplatnění novobarokního stylu. Podobně tak žádal magistrát řešit novou zástavbu severní strany Staroměstského náměstí atd.